

UDK 81:1

Izvorni naučni rad

Milenko A. PEROVIĆ (Novi Sad)

Filozofski fakultet – Novi Sad

perovic.a.milenko@gmail.com

HUMBOLTOVO ZASNIVANJE FILOZOFIJE JEZIKA (II dio)

Vrijeme poznog prosvjetiteljstva, pokreta *Sturm und Drang* i filozofije njemačkog idealizma donijelo je potrebu filozofskog promišljanja biti i porijekla jezika. Jezik je postao važan filozofski problem kod Vilhelma fon Humbolta. On je pokazao da pitanje o jeziku zahtijeva istraživanje njegove antropološke biti. Ono je nadalje otvorilo niz pitanja koja čine Humboltovu filozofiju jezika: odnos jezika i mišljenja, shvatanje jezika kao sistema, organa, organizma i djelatnosti, odnos jezika i „nacionalnog duha“, problem „jezičkog viđenja svijeta“, određenje „unutrašnje forme jezika“. Predočena pitanja u ovom radu se raspravljaju u posebnim tematskim odjeljcima.

Ključne riječi: *Vilhelm fon Humbolt, jezik, filozofija jezika, komparativna lingvistika, unutrašnja forma jezika*

4. Jezik i mišljenje

Pitanje o odnosu jezika i mišljenja u tradiciji filozofije različito je rješavano. Obično je jezik smatran sekundarnim, spoljašnjim medijem izražavanja misli, a na temelju uvjerenja da jezik ne sudjeluje u stvaranju, nego samo u saopštavanju misli. U racionalističkoj filozofiji Novoga vijeka jezik je shvatan kao „ogledalo razuma“ (Lok, Lajbnic etc.). Prema paradigmi korisnosti, prosvjetiteljski filozofi su jezik uzimali kao sredstvo komunikacije za distribuciju gotovih misli. Kant je malo polagao na pitanje o jezičkoj realnosti: „Cijeli jezik je oznaka misli; i obrnuto, najviši način označavanja misli je onaj putem jezika kao pouzdanog sredstva razumijevanja sebe samoga i drugih. Mišljenje je govor sa samim sobom, dakle, slušanje sebe na unutrašnji način (putem reproduktivne uobrazilje)“.¹ Duhovno-literarni pokret *Sturm und Drang* – u pr-

¹ Immanuel Kant: „Alle Sprache ist Bezeichnung der Gedanken, und umgekehrt die vorzüg-

vom redu Haman i Herder – donosi promjenu u shvatanje odnosa mišljenja i jezika. Najprije kod Hamana,² a onda kod Herdera³ začinje se smjela ideja da su mišljenje i jezik u ontološkom i antropološkom smislu jednako ukorijenjeni u biću čovjeka. U spisu *O izvoru jezika* Herder je razvio koncepciju prema kojoj jezik nije nešto spoljašnje i sekundarno u odnosu na mišljenje i zbiljnost, nego izvorno pripada biti čovjeka: „Bez jezika čovjek nema uma i bez uma nema jezika“.⁴ Između jezika i mišljenja postoji uzajamna zavisnost koju Herder prikladno označava kao „kružni tok“ (Kreisel), naglašavajući tako nužnost hermeneutičkog kruga u rasvjetljivanju njihovog odnosa.⁵

Humbolt je odbio prosvjetiteljsko instrumentalističko shvatanje jezika, ali nije izjednačio jezik i mišljenje. Ne pripada on školi mišljenja koja jezik shvata kao „glasno mišljenje“, a mišljenje kao „tiho govorenje“. Jezik i mišljenje su različite, ali usko povezane ljudske sposobnosti. Teško ih je razdvojiti, jer su u izvornom jedinstvu. Komplementarni su kao fenomeni kulture. Humbolt u lingvistici vidi osnov sjedinjavanja nauka o kulturi. Iako se jezik i mišljenje ne mogu razdvojiti, ne treba ih ni izjednačavati. Oni se dopunjavaju i uzajamno uslovljavaju. Jezik je „samostalni princip“: „Zahvaljujući uzajamnoj zavisnosti misli i riječi, jasno je da jezici zapravo nijesu sredstva koja predstavljaju već spoznatu istinu, nego daleko više otkrivaju ono što je prije bilo nepoznato; njihov uticaj prostire se nad svim što čovjek misli i oseća, odlučuje i izvršava“.⁶ Već je predloženo da Humbolt taj odnos izlaže u odredbi: „Jezik je organ koji oblikuje misao. Intelektualna djelatnost, potpuno duhovna, duboko unutrašnja i koja u izvjesnom smislu prolazi bez traga, pomoću

lichste Art der Gedankenbezeichnung ist die durch Sprache, dieses größte Mittel, sich selbst und andere zu verstehen. Denken ist Reden mit sich selbst, folglich sich auch innerlich (durch reproduktive Einbildungskraft) Hören“, Anthr. § 39.

² Johan Georg Haman (Hamann, 1730–1788), njemački filozof, ideolog pokreta *Sturm und Drang*. Važnija su mu djela: *Sokratische Denkwürdigkeiten* (1759), *Kreuzzüge des Philologen* (1762), *Metakritik über den Purismus der Vernunft* (1784) i filozofsko-jezičko djelo Des Ritters v. Rosencreuz letzte Willensmeynung über den göttl. u. menschl. Ursprung der Sprache (1772).

³ Johan Gotfrid Herder (Johann Gottfried Herder, 1744–1803), njemački filozof kulture i istorije, teolog, pjesnik. S Vilandom, Geteom i Šilerom spada u „četiri vajmarske zvijezde“. Među brojnim djelima koje je napisao ističe se i filozofsko-jezički spis *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (1772).

⁴ Herders *Werke, Über den Ursprung der Sprache*, hrsg. v. H. Düntzer, XXI 50: „Ohne Sprache hat der Mensch keine Vernunft und ohne Vernunft keine Sprache“.

⁵ *ibid.*

⁶ W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium...*, *ibid.*, § 10: „Durch die gegenseitige Abhängigkeit des Gedankens, und des Wortes von einander leuchtet es klar ein, daß die Sprachen nicht eigentlich Mittel sind, die schon erkannte Wahrheit darzustellen, sondern weit mehr, die vorher unerkannte zu entdecken; ihr Einfluß erstreckt sich über alles, was der Mensch denkt und empfindet, beschließt und vollbringt“.

zvuka se materijalizira u govoru i postaje čulno dostupna. Intelktualna djelatnost i jezik na taj način čine jedinstvenu cjelinu. Mišljenje je uvijek nužno povezano s jezičkim zvucima; u protivnom, misao ne bi mogla postići jasnoću i razgovjetnost, a predstava ne bi mogla postati pojmom.⁷

Odredba jezika kao „organa koji oblikuje misao“ ukazuje na dvostrukost unutrašnjeg odnosa. U analogiji prema biološkom pojmu organa, jezik se određuje kao sredstvo izražavanja koje zavisi od onoga što se njime izražava. S druge strane, on je mjesto produkcije (Produktionsort), organ koji misao „oblikuje, stvara ili formira“ (bilden, erzeugt oder formt). Misao se oglašava, ali i oblikuje jezikom! Ona je oblikovana tek jezičkim oglašavanjem. Misao se razvija i stiče određenost samo opredmećivanjem u jezičkom izrazu: „Jezik je tako nužni uslov prvog stvaranja misli i napredujućeg oblikovanja duha“.⁸ Humbolt razlikuje pojam misli od pojma mišljenja. Misao (Gedanke) se oblikuje u jeziku kao organu intelektualnom djelatnošću (die intellektuelle Thätigkeit), dok je mišljenje nespecificirana duhovna djelatnost. Ta je distinkcija važna da bi se razumjela Humboltova dijalektička postavka odnosa jezika i mišljenja prema kojoj oni stoje u jedinstvu, ali istodobno i kao jasno razlikovane veličine.

Humbolt u središte svoje filozofije jezika stavlja predočenu novu perspektivu razumijevanja odnosa jezika i mišljenja. Srodna je ona Hegelovom razumijevanju jedinstva i razlike svijesti i jezika koje je izloženu u *Fenomenologiji duha* (Odjeljak o čulnoj izvjesnosti). Kao i Hegel, Humbolt smatra da su svijest i jezik neodvojivi. Kao djelatnost duha koja se stalno obnavlja, jezik izražava misli artikulacijom zvuka. Veza jezika i mišljenja je bezuslovna, te je „jezik nužna pretpostavka mišljenja i u uslovima pune izolacije čovjeka“.⁹ Jezik je organ mišljenja i izvan njega nema mišljenja: „Čovjek misli samo posredstvom jezika“.¹⁰ Humbolt postavlja još radikalniji stav: „Čovjek je čovjek samo pomoću jezika“. No, i ovdje je neizbježan hermeneutički krug. Da bi se izumio jezik, morao je čovjek već biti čovjek: „Mišljenje pojedinca se tako nužno kreće u medijumu jezika“.¹¹

⁷ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, ibid., § 14: „Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken. Die intellektuelle Thätigkeit, durchaus geistig, durchaus innerlich und gewissermaßen spurlos vorübergehend, wird durch den Laut in der Rede äußerlich und wahrnehmbar für die Sinne. Sie und die Sprache sind daher Eins und unzertrennlich von einander“ (VII 53).

⁸ ibid. § 10: „So ist die Sprache ein nothwendiges Erforderniß zur ersten Erzeugung des Gedankens, und zur fortschreitenden Ausbildung des Geistes“.

⁹ ibid.

¹⁰ ibid: „Der Mensch denkt nur vermittle der Sprache“.

¹¹ ibid: „Ohne daher irgend auf die Mittheilung zwischen Menschen und Menschen zu sehn, ist das Sprechen eine notwendige Bedingung des Denkens des Einzelnen in abgeschlossener Einsamkeit“.

U skladu s kartezijskom filozofskom tradicijom, Humbolt mišljenje shvata kao reflektiranje (Reflektieren). Ono počiva na moći razlikovanja mislećeg i mišljenog (Denkende und Gedachte). Njihovu osnovu čini izvorna ljudska „duhovna moć“ (geistige Vermögen), koju je Herder označio terminom *Besonnenheit*. Humbolt kaže: „Glavni uticaj jezika na čovjeka uslovljen je njegovom misaonom i u mišljenju tvoračkom silom: ta je djelatnost immanentna i konstruktivna za jezik“. ¹² Duh u svojoj djelatnosti reflektira predmet tako što ga sebi suprotstavlja, stavlja ga naspram sebe, ali ga i vraća u sebe. Jezik započinje prvim aktom reflektiranja. ¹³ Jezik je apsolutno nužan da bi se stekli čulni utisci. Naime, „subjektivna djelatnost stvara objekt u mišljenju. Nijedan oblik predstave se ne obrazuje kao čisto opažanje ranije datoga predmeta. Djelatnost čulnih organa treba da stupi u sintetičku vezu s unutrašnjim procesom djelatnosti duha; i samo ta veza uslovljava nastajanje predstave koja postaje objektom protivstavljajući se subjektivnoj sili i – budući ponovo opažen kao takav – opet se vraća u sferu subjekta“. ¹⁴ Reflektiranje se može događati samo posredstvom jeziku. Jezikom „duhovna moć“ nalazi sebi „put kroz usta u spoljašnji svijet“, ovaploćuje se kao riječ i „kao riječ se vraća u uho govornika“. Predstava kao djelo subjektivnog reflektiranja se objektivira. Isto tako, ne odvaja se od subjekta samo zahvaljujući jeziku! Jezik sudjeluje u konstituiranju predmeta spoznaje.

Čak i kada se misaoni proces odvija u šutnji, objektivacija predstave i njeno vraćanje subjektu izvršava se jezikom. Bez njega nije moguće obrazovanje pojmova, dakle, ni samo mišljenje! U uslovima pune izolacije čovjeka, izvan socijalne komunikacije, jezik ostaje „nužna pretpostavka mišljenja“. ¹⁵ Komunikacija je važna kao način osvjedočenja da vlastite riječi imaju jednako značenje pojmova i drugim ljudima: „Kada iz usta drugih ljudi slušamo riječ koju smo obrazovali, njena objektivnost raste, a subjektivnost pritom ne trpi nikakvu štetu, jer svi ljudi osećaju svoje jedinstvo; štaviše, subjektivnost čak snaži ako predstava preoblikovana u riječ prestaje biti isključivim vlasništvom jednoga subjekta“. ¹⁶ Ono što jezik čini nužnim u procesu oblikovanja misli, ponavlja se u cjelini duhovnog života čovjeka: „Opštenje pomoću jezika obezbjeđuje čovjeku uvjerenost u ite snage i podstiče ga na djelovanje“. ¹⁷ Poimanje nije moguće bez jezika, kao što bez njega za nas „ne postoji nijedan

¹² ibid., § 7.

¹³ ibid.: „Die Sprache beginnt daher unmittelbar und sogleich mit dem ersten Act der Reflexionen“.

¹⁴ ibid., § 14.

¹⁵ ibid.

¹⁶ ibid.

¹⁷ ibid.

predmet“. Svaki spoljašnji predmet stiće punoću realnosti samo poimanjem.¹⁸ Jezik pobuđuje čovjeka za određeni način stvaranja pojma. Svaki čovek obrazuje pojmove o jednom te istom predmetu na svoj način. *Ergo*, spoznajna djelatnost u cjelini – usmjerena na objektivitet – ostvaruje se jezikom. Čovjek je uvijek zatvoren u određeni krug jezika na kome misli i pomoću koga opšti. Mnogo je takvih krugova. Svaki jezik je takav krug. Krugovi jezika nijesu nepokretni, nego im se granice stalno mijenjaju. Uči tome iskustvo istorijskog izučavanja jezika. Nacionalni karakter jezika je u posebnom načinu sjedinjavanja misli sa zvucima koji je zajednički određenom narodu. Jezici različitih naroda razlikuju se po tom načinu sjedinjavanja.

5. Jezik i nacija

Filozofsko-lingvistička bit jezika nije u njegovom božanskom ili prirodnom, nego u duhovnim porijeklu. Jezik je *djelatnost duha* i svoju bit otkriva u dijalektičkom odnosu s mišljenjem. Odnos identiteta i razlike jezika i mišljenja otvara pitanje da li posebnost i različitost jezika mora implicirati misao o postojanju posebnosti i različitosti mišljenja. Ako postoji mnoštvo jezika, zašto ne postoji mnoštvo mišljenja? Pitanje po sebi već nudi argument protiv teze o potpunom identitetu mišljenja i jezika, odnosno, zavisnosti mišljenja od jezika. Ako neki oblik zavisnosti postoji, specifičnog je karaktera: „Mišljenje nije naprosto zavisno od jezika uopšte, nego u izvjesnom stupnju je određeno od svakoga posebnog“.¹⁹ Jezik i mišljenje su u jedinstvu. Jezik se zakonomjerno razgranava u mnoštvo jezika, što ne implicira da se i mišljenje razgranava! Jezik se razgranava, ali u svakom posebnom jeziku je na djelu jedno te isto opšteljudsko mišljenje. Objašnjenje Humbolt temelji na misaonoj strategiji koju čini odnos *individualitet-nacija-čovječanstvo*. Opšta duhovna snaga – koju on shvata kao „istinski tvorački princip u skrivenom i tajanstvenom razvojnom kretanju čovječanstva“²⁰ – pojavljuje se kao opšti zakon individualiziranja. Ona se izražava u različitim „nacionalnim duhovnim snagama“, koje se i same opet pojavljuju u različitim jezicima. Identitet uma i jezika ovđe se opredmećuje kao povezanost između različitih „nacionalnih snaga“ i njima odgovarajućih jezika.²¹

Humbolt filozofski problematizuje pitanje o povezanosti između *jezika* i *nacije*. Ne pravi on nikakvu pojmovnu ni koncepcijsku razliku između termi-

¹⁸ ibid.

¹⁹ Bollnov, Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie, Zeitschrift für Deutsche Bildung, 14. Jg. 1938, IV 21.

²⁰ Humboldt, ibid.

²¹ ibid.

na *nacija* (die Nation) i *narod* (das Volk), ali mu to ne stvara teškoće u razumijevanju biti jezika. Za njegovu misaonu strategiju nemaju značaja pojmovne ni povijesne razlike između dijalekata, jezika etničkih skupina, narodnih jezika i nacionalnih jezika etc. Svaki od njih je specifični jezički organizam! Humbolt povezuje *individualnost* – kao središnju ideju vlastite filozofije – s idejom *naroda* (nacije) kao formom modernog kolektivnog života i idejom *čovječanstva* kao središnjom idejom „novoga humanizma“. Individualnost je oblik nužnog načina raščlanjivanja univerzuma iz punoće njegovih mogućnosti. *In potentio*, svaka individua u sebi sadrži kosmos i u posredujućem prožimanju s totalitetom daje sebi autentični oblik. Humbolt slično određuje i naciju: „Nacija u tom smislu je duhovna forma čovječanstva karakterizirana jezikom, te individualizirana u odnosu na idealistički totalitet“.²² Individualna subjektivnost dokučuje zbiljnost jezikom, stupa u kolektivnu subjektivnost kao jezičku zajednicu, ali jednako i nadilazi nacionalnu subjektivnost u subjektivnosti cijelog ljudskog roda kao kulturno-etičkog fenomena.

Odnos između različitih jezika Humbolt razumije prema modelu odnosa između individualiteta i totaliteta. Svaki posebni jezik je posebni oblik jednoga jedinstvenog jezika ljudskog roda.²³ Svaki od njih odnosi se prema „totalitetu svega mislivoga“.²⁴ Jezik posebnog naroda nije nešto uniformno (*Gleichförmiges*), nego se opet raščlanjuje na individualne posebne oblike kao jezik plemena i krajeva, staleža i profesija, polova i životnih dobi, porodica i posebnih grupa. Unutrašnja diferencijacija vodi postojanju jezika pojedinačnih individua. No, „jezik nije proizvoljna tvorevina posebnog čovjeka, nego uvijek pripada cijelom narodu“.²⁵ Potonja pokoljenja dobivaju ga od prijetodnih. U njemu se „miješaju, čiste i preobražavaju načini predstavljanja svih uzrasta, svakoga pola, staleža, karaktera i duhovne razlike datoga plemena“. Narodi „razmjenjuju riječi i jezike, stvarajući u krajnjem rezultatu ljudski rod u cjelini“.²⁶ Individualizaciju jezika u opštoj saglasnosti prati ošćaj kao da „cijeli ljudski rod pošćuje samo jedan jezik, kao i da svaki čovjek pošćuje jedan odrećeni jezik“.²⁷

Jezik je „veliko sredstvo preobražavanja subjektivnoga u objektivno“. Između podjele čovječanstva na jezike i podjele na narode ne postoji samo povezanost nego i odnos poklapanja: „Jezik i duhovna sila naroda ne razvijaju se

²² Bolnov, *ibid.* VI 125.

²³ Humboldt, *ibid.*

²⁴ Bolnov, *ibid.* IV 33.

²⁵ W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium...*, *ibid.* § 19., S. 254.

²⁶ *ibid.*

²⁷ *ibid.*

odvojeno ni sukcesivno jedno za drugim, nego čine nerazdjeljivo jedinstvo“.²⁸ Ono je moguće po istoj intelektualnoj djelatnosti koja je na djelu jednako u jeziku i u duhu naroda: „Jezik je spoljašnje pojavljivanje duha naroda: jezik naroda je njegov duh i duh naroda je njegov jezik; i teško je predstaviti bilo šta što je više jednako“.²⁹ Nije moguće odrediti šta je prioritarno u njihovom odnosu. Duhovna snaga naroda je „realni odredbeni princip i istinska odredbena osnova razlike među jezicima, jer samo duhovna snaga naroda je najživotnije i samostalno načelo, a jezik zavisi od nje... Jezik opravdano smatramo nečim višim od ljudskog produkta, poput drugih produkata duhovne djelatnosti“.³⁰

Između „nacionalnog duha“ i jezika postoji identitet, iako u formiranju nacije (naroda) sudjeluju i drugi činioци. Nacija je „oblik individualizacije ljudskog duha“, tj. „duhovni oblik čovječanstva, koja ima jezičku određenost“.³¹ Šta je „nacionalni duh“? Humbolt taj izraz ne smatra metafizičkom apstrakcijom, nego realijom koja se pojavljuje u problemskom kompleksu razumijevanja uslova i uzroka postojanja razlika među jezicima. Zvučni činilac nije dovoljan da objasni razlike među jezicima. Objašnjenje treba tražiti na višoj razini. Razliku jezika valja interpretirati iz povezanosti s razlikom naroda. Višu razinu, kao „viši princip“, izražava pojam „nacionalni duh“. Njegovu bližu sadržinu čine psihička konstitucija naroda, njegov način mišljenja, filozofija, nauka, umjetnost, literatura etc. „Nacionalni duh“ određuje pogled na svijet naroda. Jezik je njegov puni izraz. Na osnovu pojma „nacionalnog duha“, Humbolt pokušava objasniti postojanje razlike jezika. „Nacionalni duh“ je kompleks intelektualnih vrijednosti i cjeline kulture naroda, njegova duhovna posednost. Do biti jezika može se doći razumijevanjem procesa formiranja „nacionalnog duha“, jer je jezik tvorevina nacionalne jezičke svijesti. Jezik odražava karakter naroda, ali i duhovna sposobnost naroda određuje nacionalnu jezičku posebnost! Jezik je sredstvo razumijevanja „duha naroda“, ali i činilac njegovog stvaranja: „Postojanje jezika ipak dokazuje što postoje tvorevine duha koje se uopšte ne prenose od posebne individue prema svemu društvu, nego se mogu roditi samo zahvaljujući istovremenoj samodjelatnosti svih. Ako je forma jezika nacionalna, jezici se uvijek u pravom i direktnom smislu stvaraju od strane nacije kao takvih“.³² Pojmu „nacionalnog duha“ kao „višeg principa“ objašnjenja specifičnosti jezika ipak je potrebno objašnjenje koje se nalazi u fakticitetu postojanja jezika. Ovđe je očigledan krug u dokazivanju. Humbolt misli da ga može izbjeći prostom tvrdnjom: „Nema začaranog kruga ako se jezici smatraju

²⁸ ibid.

²⁹ ibid.

³⁰ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, ibid., § 10.

³¹ ibid.

³² ibid., § 9.

proizvodom sile narodnog duha i u isto vrijeme se pokušava spoznati duh naroda pomoću stvaranja samih jezika; ako se svaka specifična sila razvija pomoću jezika i samo s osloncem na njega, onda ona ne može imati drugu konstituciju, osim kao jezičku“.³³ Duhovna osobenost naroda određuje nacionalnu osobenost jezika. „Duh naroda“ kao „najviši princip“ uslovljava razliku i specifikum jezika, a opet sam zahtijeva objašnjenje pomoću jezika.

Humbolt je bio uvjeren da na tragu Kantovog transcendentalizma može izbjeći razumijevanje jezika kao prevashodnog povijesnog fenomena. Nacionalna osobenost jezika nije učinak povijesnog procesa formiranja određenog jezika. Za razliku od istorijske lingvistike,³⁴ komparativna lingvistika je „ispitivanje različitih puteva na kojima bezbrojni narodi rješavaju opštečovječanski zadatak stvaranja jezika“. Ona bi izgubila svoj najviši interes ako ne bi pokušavala proniknuti u središte u kome je jezik povezan s formiranjem duhovne snage nacije.³⁵ Humbolt odbija i objašnjava porijeklo nacionalnog jezika iz opštih uslova povijesnog postojanja i razvitka naroda koji govori tim jezikom. Umjesto toga, on filozofski stav transcendentalizma pokušava prevesti u znanstveni stav da bi riješio pitanje o porijeklu i biti jezika. To je postupanje zbunjujuće za filozofe i lingviste, jer počiva na pojednostavljenoj „konverziji“ iskaza o onome *apriornom u jeziku* (transcendentalnu bit jezika) u iskaze o onome *aposteriornom u jeziku* (povijesna bit jezika). Na tom se putu Humbolt suočava s istom misaonom teškoćom koju je iskusio Kant. Spontanitet ljudskog uma i sloboda za Kanta je noumenalna moć. Nesavladiva teškoća nastaju kad treba pokazati kako se noumenalna moć objektivira u fenomenalitetu (u mediju prostora i vremena). Govoreći o „duhovnom načelu“ jezika, Humbolt zapravo ukazuje na noumenalni karakter izvora jezika. Kao što je Kant noumenon proglasio nespoznatljivim, tako i Humbolt proglašava nespoznatljivim „duhovno načelo“ jezika. Međutim, za Kanta nespoznatljivi noumenon mora se moći spoznavati u svom fenomenalitetu! Za Humbolta, pitanje o izvoru jezika mora ostati neodgovorenim, jer je to nespoznatljivo, ali opet mora moći biti spoznato fenomen-sko manifestiranje jezika kao njegova živa supstancija. Ako se jezik razvija po zakonima duha, pitanje o uzroku jezičke raznovrsnosti, o postojanju mnoštva ljudskih jezika odgovor nalazi u konstrukciji „duha naroda“. No, i tu Humbolt zapada u kantijansku teškoću postavljanja odnosa između individualiteta i socijaliteta. Jezik je idealna stvar koja postoji u ljudskom umu. S druge strane, jezik je socijalni fenomen, jer „jezik se obično razvija samo u društvu“.³⁶

³³ *Die Sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt*, Hrsg. u. erklärt von H. Steintal, Berlin 1884, Berlin, 1883, S. 255–256.

³⁴ Humboldt, *ibid.*

³⁵ *ibid.*

³⁶ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, *ibid.*, § 2.

I bez rješenja toga problema, Humbolt utvrđuje nužnost veze između individualnog i nacionalnog: „Od samoga početka obrazovanja ljudskog roda jezici su bili prvi i nužni stupanj; oslanjajući se na njega narodi su se pokazivali sposobnim da slijede više težnje“.³⁷ Nacija kao povijesna veličina nešto je „mnogo veće od prostog agregata individua“. Njen jezički senzibilitet određen je izrazom „jezička svijest naroda“ (nationeller Sprachsin).³⁸ On upućuje na organsku cjelovitost jezika. U njemu je imanentni princip „najvažnijih razlika“ jezika, jer je jezik „u cijelom svom unutrašnjem biću samo proizvod jezičke svijesti nacije“ (Wirkung des nationellen Sprachsinns).³⁹ U tumačenju izraza „jezička svijest“ valja se čuvati psihologizma i etnografizma. Jezik dijeli čovječanstvo (Menschengeschlecht) na narode, ali ne po biološkim ili rasnim kriterijima, nego po višem principu povijesno-kulturnog poziva naroda, koji je „karakteriziran jezikom“. Jezička razlika i podjela na narode djelo su ljudskog duha. Jezik i nacija uzajamno se podupiru i razjašnjavaju, jer ih pogoni ista snaga oblikovalackog duha. Jezik se „najtananim nitima svoga korijenja spaja sa snagom nacionalnog duha; što je jači uticaj duha na jezik, to je zakonomjernije i bogatije njegovo razviće. U cijelom svom unutrašnjem sklopu, on je samo proizvod jezičke svijesti nacije; na glavna pitanja o načelima i unutrašnjem životu jezika (...) uopšte se ne može smisleno odgovoriti bez uzdizanja do stanovišta duhovne sile i nacionalne samobitnosti“.⁴⁰

6. Jezičko viđenje svijeta

Pitanje o odnosu jezika i zbiljnosti Humbolt je filozofsko-lingvistički riješio koncepcijom koja se obično označava kao *jezički idealizam* (njem. Sprachlicher Idealismus) ili *lingvistički idealizam* (njem. Linguistischer Idealismus; eng. linguistic idealism). Ona je u protivstavu prema tzv. lingvističkom realizmu. Po realističkom shvatanju, jezik ne konstituira zbiljnost, nego se odnosi na zbiljnost koja već postoji. Jezički izrazi su samo pisani ili glasovni znaci opaženih predmeta. Po lingvističkom idealizmu, teško je zamisliti zbiljnost koja egzistira nezavisno od jezika. Jezik je duhovna snaga koja sukonstituira zbiljnost.

³⁷ ibid., § 10.

³⁸ ibid., § 14.

³⁹ U literaturi o Humboltu različito se tumači njegov pojam „jezičke svijesti“. Po jednom shvatanju, stvoren je u analogiji prema kantovskom pojmu *sensus communis* (Trabant, Di Cesare). Po drugom, „jezička svijest“ je snaga uobrazilje (Einbildungskraft) koja je djelatna u jeziku. Po trećem, Humbolt uvijek govori o jezičkoj svijesti nacije (Di Cesare, Stetter). Po četvrtom, za razvijanje jezičke svijesti neophodan je razvoj, odnosno preuzimanje sistema abecede (Trabant). Po petom, jezička svijest je drugačija formulacija pojma „unutrašnja forma jezika“ (Mattson); Vidi: Humboldt, ibid., § 2.

⁴⁰ ibid.

Humbolt je od Aristotela preuzeo razliku između pojmova *ergon* (učinak djelatnosti) i *energeia* (djelatnost) te je primijenio na određenje jezika, konkretno, na pitanje o odnosu jezika i zbiljnosti kao tvorevine i tvorenja. Statičko stanje jezika izražava se pojmom *ergon*. Ono pretpostavlja pred-jezički oblikovana zbiljnost, dok jezik dolazi tek kada je već postignut i učvršćen pogled na svijet njegovog govornika. Ta konstelacija uređuje i određuje upotrebu jezika. Stavom o *energeičkoj* biti jezika Humbolt odbija statičko shvatanje jezika. Ujedno uspostavlja novi pogled na bit jezika kao dinamičku, djelatnu i tvoračku bit. Jezik je duhovna produktivna djelatnost.⁴¹ Do te odredbe jezika Humbolt je došao tragom filozofije njemačkog idealizma. U njoj je slobodna produktivna ljudska djelatnost postavljena kao središte teorijskog, praktičkog i poetičkog držanja čovjeka. Humbolt je tu ideju primijenio na poimanje jezika, shvatajući da pojmovi o stvarima ne mogu biti formirani bez jezika. Ljudsko shvatanje zbiljnosti u bitnom zavisi od jezika. Spoznaja nije prosto odražavanje zbiljnosti (u smislu *Spiegel-Theorie*) te ni jezik nije ono što dolazi na gotovu zbiljnost. Ona se predmetno i spoznajno može oblikovati (spoznavati) tek jezikom,⁴² jer se sukonstituira u jezičkim aktima. Po Humboltu, jezičke kategorije (morfologija, sintaksa i semantika) oblikuju „jezičko viđenje svijeta“ (*Weltansicht*).⁴³

U fragmentima iz 1801. godine Humbolt je izložio tezu da različiti jezici nijesu različita zvukovna označavanja istog predmeta, nego njegova „različita viđenja“. Eksplikaciju te misli dao je u izveštaju 1820. godine pred Berlinskom akademijom pod naslovom *O uporednom izučavanju jezika*. Ono se smatra njegovim najznačajnijim filozofsko-lingvističkim djelom. Ideja jedinstva duha i jezika implicira da jezik posедуje određeno „jezičko viđenje svijeta“ (*sprachliche Weltansicht*).⁴⁴ Humbolt ga rjeđe određuje kao jezički „pogled na svijet“ (*Weltanschauung*): „U svakom jeziku leži svojevršno viđenje svijeta“.⁴⁵ Različiti jezici su različita viđenja svijeta! Različitost jezika

⁴¹ „Die Sprache in ihrem wirklichen Wesen aufgefaßt, ist etwas beständig und in jedem Augenblicke Vorübergehendes. Selbst ihre Erhaltung durch die Schrift ist immer nur eine unvollständige, mumienartige Aufbewahrung, die es doch erst wieder bedarf, daß man dabei den lebendigen Vortrag zu versinnlichen sucht. Sie selbst ist kein Werk (*Ergon*), sondern eine Tätigkeit (*Energeia*). Ihre wahre Definition kann daher nur eine genetische sein. Sie ist nämlich die sich ewig wiederholende Arbeit des Geistes, den artikulierten Laut zum Ausdruck des Gedanken fähig zu machen. Unmittelbar und streng genommen, ist dies die Definition des jedesmaligen Sprechens; aber im wahren und wesentlichen Sinne kann man auch nur gleichsam die Totalität dieses Sprechens als Sprache ansehen“ (Wilhelm von Humboldt: *Schriften zur Sprache*, Stuttgart 2007, S. 36).

⁴² O tome šire: Peter Precht, *Sprachphilosophie*, Stuttgart 1999, S. 52.

⁴³ W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium...*, ibid. § 20.

⁴⁴ Humboltov izraz *sprachliche Weltansicht* primjerenije je prevesti kao *jezičko viđenje svijeta*, nego kao *jezički pogled na svijet*.

⁴⁵ ibid. § 20.

„nije u zvucima i znacima, nego je različitost samih viđenja svijeta. U tome je sadržan osnov i potonja svrha istraživanja jezika“.⁴⁶ Pojam viđenja svijeta označava sagledavanje svijeta s određene strane. On implicira postojanje mnogih drugih jednako mogućih viđenja. Svaki jezik je izraz određenog viđenja svijeta. Od toga se izraza čovjek ne može osloboditi da bi svijet sagledao sa svih strana, nego ostaje vezan uz određenu perspektivu. Jezici su različiti putevi ostvarivanja opšteg ljudskog zadatka „preokretanja svijeta u misli“ (Verwandlung der Welt in Gedanken).

Spoznavanje zbiljnosti je izvorna funkcija jezika. Jezik je temeljni oblik spoznajne djelatnosti čovjeka: „Stvaranje jezika je uslovljeno unutrašnjom potrebom čovječanstva. Jezik nije naprosto spoljašnje sredstvo opštenja ljudi, održavanja društvenih veza, nego je usidren u samoj prirodi čovjeka i nužan za razvitak njegovih duhovnih snaga i formiranje viđenja svijeta, što čovjek može postići samo onda kad svoje mišljenje dovede u vezu s društvenim mišljenjem“.⁴⁷ Jezik je *medium* u kome se stvari unutrašnjeg i spoljašnjeg svijeta mogu susresti. On posreduje pristup stvarima. Ono što čovjek na njima spoznaje, načelno je već određeno i vođeno putem predrazumijevanja koje je dato u jeziku. Čovjek se toga vođenja ne može osloboditi: „Čovjek živi s predmetima (...) isključivo onako kako ih jezik njemu dovodi“. I dalje: „Čovjek misli, oseća i živi samo u jeziku“.⁴⁸

Humbolt se suprotstavlja dominantnim shvatanjima svoga vremena o biti i funkciji jezika. Rasprostranjene definicije jezika (npr. jezik kao „znakovni sistem“ etc.) treba pretumačiti. One upućuju na instrumentalni karakter jezika, na njegovu „upotrebljivost“ kao sredstva za označavanje gotovih misli radi komunikacije. Određivanje riječi kao znakova (Zeichen) je „ispravno do određenog stupnja“. Kada postane vladajućim u redukcionističkom razumijevanju biti jezika, ono se preokreće u „krajnje lažnu predstavu“, jer ubija izvorni živi duhovni karakter jezika! Shvatanje jezika kao *znakovnog sistema* ima granicu: „Riječ je doista znak koji se koristi umjesto stvari ili pojma. Međutim, načinom izgradnje i djelovanjem riječ je osobena i samostalna bit, individualnost. Zbir svih riječi – jezik – svijet je koji leži između svijeta spoljašnjih pojava i unutrašnjeg svijeta čovjeka“.⁴⁹ Jezik je *međusvijet*. Riječ je znak posebnog pojma. Stvaranje jezika ne počinje tako što se spoljašnji predmeti

⁴⁶ ibid. § 21.

⁴⁷ W. v. Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, ibid. § 5.

⁴⁸ W. v. Humboldt, *Über den Nationalcharakter der Sprachen*, In: *Werke in fünf Bänden*, Band III. *Schriften zur Sprachphilosophie*. Hg. Von Andreas Flitner und Klaus Giel. Cotta Verlag, Stuttgart 1963, S. 64–81: „Der Mensch lebt mit den Gegenständen... ausschließlich so, wie die Sprache sie ihm zuführt“; „Der Mensch denkt, fühlt und lebt allein in der Sprache“.

⁴⁹ W. v. Humboldt, *Latium und Hellas oder Betrachtungen über das classische Alterthum* (1806. (Fragment), Henricus-Edition Klassik, 03/2012.

označavaju riječima. Da bi riječ postala riječ, mora činiti dvojako jedinstvo zvuka i pojma: „Ljudi se uzajamno razumiju ne zato što prenose sašesedniku znake predmeta, takođe ne ni što uzajamno prilagođavaju jedni drugima tačno i puno reproduciranje identičnih pojmova, nego zato što uzajamno utiču jednom te istom karikom čulnih predstava i unutrašnjih pojmova, dodiruju istim tasterima instrumenata svoga duha, zahvaljujući čemu kod svakoga blješte u svijesti odgovarajući, ali ne i identični smislovi”.⁵⁰

Humbolt odbija shvatanje jezika kao *nomenklature*. Jezik nije niz gotovih etiketa o predmetima koji su ranije dati. Nije ni prosta *vokalizacija* (Stimmgebung). Razvijajući ideju „jezičkog viđenja svijeta“, Humbolt jezik određuje kao *međusvijet* (Zwischenwelt). On se nalazi između ljudi (naroda) i objektivne zbiljnosti: „Svaki jezik opisuje krug oko naroda kome pripada”.⁵¹ Jezik stupa između čovjeka i prirode. Ljudski odnos prema spoljašnjem svijetu nije uslovljen svojstvima njegovih pojava i predmeta, nego jezikom. Jezik primarno ne saopštava kako se nazivaju predmeti, nego kako su nam oni dati, štaviše, kako ih jezički sukonstituiramo. U sklopu kritike jezika kao spoljašnjeg sredstva, on ističe da je jezik kao „međusvijet“ zapravo „istinski svijet“ (wahre Welt).⁵² Riječ „među“ u ovoj pojmovnoj strukturi nije prostorno određenje. Ona upućuje na jezik kao povijesno učvršćeni sistem značenja. Njime se zbiljnost koja postoji izvan jezika preoblikuje u spoznajni objekt. *In genere*, Humbolt u propitivanju biti jezika odbija naivno-realistički filozofski nazor, pokazujući da predmetni svijet ne postoji neposredno niti mu čovjek pristupa kao takvom. Da bi svijet spoznao, čovjek ga mora moći posredovati jezičkom djelatnošću! Humbolt se u tom nazoru približava Hegelu.

Jezikom se izražava čovjekov odnos prema supstancijalitetu zbiljnosti, posebno odnos prema ljudskoj pragmatici koju određuju potrebe i interesi ljudi, što se u različitim jezicima pokazuje u semantičkim razlikama. Semantika tzv. „prirodnog jezika“ do određenog stepena usmjerava iskaze o stvarima i pojavama, akte označavanja i govorne komunikacije. Socijalna priroda jezičkih kolektiviteta producira pretpostavke na kojima se pojedinci uključuju u jedinstveni proces jezičkog razumijevanja svijeta. Humbolt baca novo svijetlo na socijalni karakter jezika. Njegova je bit u jezičkoj komunikaciji na temelju ideje o nužnosti konzistencije, kao osnove govornog procesa, koja nije u napetom odnosu s individualnom slobodom, nego se one podrazumijevaju. Jezik ne nastaje tek radi neposrednih pragmatičkih potreba ljudi. Uvriježeno je mišljenje da prvobitni jezik ima malo riječi. Humbolt smatra da za nastanak jezika nije presudna potreba uzajamne pomoći ljudi, nego „iskon-

⁵⁰ W. v. Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues*., ibid., § 2.

⁵¹ ibid.

⁵² ibid.

ski poziv čovjeka za slobodno opštenje sa sličnima“. Taj se stav najjasnije može eksplicirati u pitanju o odnosu determinanti jezika čovjeka i „jezika“ životinja. Signalna komunikacija životinja biološki je determinirana. Odvija se u zatvorenom krugu okoline (Umwelt). U njoj su životinje prostorno-vremenski vezane. Djelatnost ljudskog jezika prostire se na beskonačni svijet (Welt). Ona izlazi iz konačnosti ljudske zbiljnosti, jer se individua uključuje u kulturno-povijesni život svoga jezičkog kolektiva. Razvitak jezika kod dece pokazuje da se jezikom ovladava znatno prije razvitka akata svijesti. U tom se ovladavanju usvaja i generalni način opštenja s predmetima koji je do izvjesne mjere određen tradicijom jezika. Svaki jezik čini „tkaninu satkanu od pojmova i predstava nekog dijela čovječanstva; i samo zato što na strani jezik u manjoj ili većoj mjeri prenosimo svoje vlastito poimanje svijeta i svoje vlastito jezičko gledanje, ne osjećamo s punom jasnoćom rezultate toga procesa“. ⁵³ U područjima materijalne kulture i tehnike jezik nije samo proizvođač ili isporučitelj gotovih etiketa stvari i pojava.

Humboltovu tezu o „jezičkom pogledu na svijet“ pojedini lingvisti kritikuju zbog zastupanja jezičkog determinizma. Hipoteza o „lingvističkoj relativnosti“ (Sepir, Volt) otvorila je pitanje da li mnoštvo jezičkih viđenja svijeta uslovljava relativizaciju svijeta. Humbolt je anticipirao problem sadržan u tom pitanju: „Subjektivnost posebne individue se povlači pred subjektivnošću naroda“ sačinjenog od „prijetihodnih i sadašnjih pokoljenja“, a „subjektivnost naroda je subjektivnost čovječanstva“. Ona čini „duboku unutrašnju vezu svih jezika“ koja je nužni uslov ne samo prevladavanja subjektivne jednostranosti svakoga posebnog jezika, nego i postizanja objektivne istine naporima cijelog čovječanstva: „Jezici nijesu toliko sredstvo izražavanja već poznate istine, nego više od toga sredstvo otkrivanja ranije nepoznatih. Ukupnost spoznatoga, kao cjelina koju treba da obradi ljudska misao, leži među svim jezicima i nezavisna je od njih. Čovjek se ne može približiti toj čisto objektivnoj sferi drugačije nego samo subjektivnim putem“. ⁵⁴ Subjektivnost za Humbolt ne znači relativizam. Naprotiv, jezik je „veliko sredstvo preoblikovanja subjektivnog u objektivno, koji prelazi od uvijek ograničenog individualnog prema sveobuhvatnom bitku“. ⁵⁵

⁵³ ibid.

⁵⁴ *Über das vergleichende Sprachstudium* ..., ibid., § 22.

⁵⁵ ibid. § 2o.

7. Unutrašnja forma jezika

U Humboltovoj filozofsko-jezičkoj i lingvističkoj teoriji visoko značenje ima pojam *unutrašnje forme jezika* (innere Sprachform).⁵⁶ Jezik čini mnoštvo elemenata, „riječi, pravila, svemogućih analogija i izuzetaka svake vrste“.⁵⁷ Kako dokučiti i klasificirati to haotično mnoštvo jezičkih pojava? Jedini način je da se cjelina sadržaja jezika shvati izvođenjem iz jedinstva ljudskog duha. Ne može se to postići komparacijom pojedinih jezičkih porodica. Mjesto svakoga jezika u tipologiji jezika može se pronaći samo tražanjem za „zajedničkim izvorisjem posebnih osobenosti i sjedinjavanjem izoliranih crta u jedinstvenu organsku cjelinu“.⁵⁸ Treba dokučiti „formu svakoga jezika i tim putem odrediti način kojim jezici rješavaju glavni zadatak svakoga stvaranja jezika“.⁵⁹

Šta je unutrašnja forma jezika? Eksplicitnu definiciju toga pojma Humbolt nije dao, što je pokrenulo sporove o njegovom značenju koji traju do danas.⁶⁰ Najuputnije je slijediti iskaze samoga Humbolta: „Jezik se ne smije posmatrati kao gotovi produkt (Erzeugtes), nego kao tvorački proces (Erzeugung). Treba apstrahirati od toga da on funkcionira za označavanje predmeta i kao sredstvo opštenja, i zajedno s tim s velikom pažnjom se odnositi prema njegovoj tijesnoj vezi s unutrašnjom duhovnom djelatnošću i s činjenicom uzajamnog uticaja te dvije pojave“.⁶¹ Do pojma forme jezika ne dolazi se ana-

⁵⁶ Pojam „unutrašnja forma“ ima dugu povijest. Šeftsberi govori o „formi usmjerenoj u unutrašnjost“ (inwald) djela umjetnosti. Na jezik ga primjenjuje Džejs Haris. Njegovi radovi bili su poznati Hamanu i Herderu, preko njih i Humboltu. No, sudbina ovome pojmu dodijelila da postane „pojam-kameleon“.

⁵⁷ W. v. Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues.*, ibid. § 11.

⁵⁸ ibid.

⁵⁹ ibid.

⁶⁰ Njemački filolog Porcig (Walter Porzig) u djelima „Pojam unutrašnje forme jezika“ (1920) i „Jezička forma i značenje“ (1928) dao je prikaz aktualnih teorija o unutrašnjoj formi jezika. S pozitivističkog stanovišta ona je ignorisana. Po psihološkoj interpretaciji, unutrašnja forma jezika je psihički proces koji određuje spoljašnju formu govorenja (V.Vunt). Po fenomenološkom tumačenju, ona se bazira na odnosima „čistih“ značenja, tj. reproduciranja „idealne“ sadržaje putem jezika (Huserl). Shvatanje Antona Martija, švajcarskog lingviste, odnosi se na princip izbora konkretnih jezičkih sredstava koja treba da budu korišćena za prenošenje podrazumijevanog smisla. Njemački lingvista Leo Vajsberger tumači je u smislu pojmovnih i sintaktičkih mogućnosti ovoga ili onoga jezika, koje su ključ ocjenjivanja svega što se misli i izražava u datom jeziku. Noam Čomski govori o mogućoj vezi unutrašnje forme jezika s „dubinskom strukturom“. On predlaže da se njegovi pojmovi „dubinska struktura“ i „površinska struktura“ uzmu kao korespondentni „unutrašnjoj formi“ i „spoljašnjoj formi“ jezika. Tu ideju će odbaciti E. Košeriu u djelu *Semantika, unutrašnja forma jezika i dubinska struktura* (Tibingen, 1969).

⁶¹ Humboldt, ibid. § 11.

lizom jezika uopšte ni porodica jezika ni dijalekata, nego traženjem onoga duhovnog koje formira svaki jezik u njegovoj konkretnosti i posebnosti.

Formu jezika treba razumjeti iz odnosa s pojmom duha. Humbolt niđe ne daje ni potpunu odredbu duha. Njegovi iskazi o duhu donekle su srodni Hegelovim. No, Hegel je pojam duha postavio kao centralnu ontološku, antropološku, gnoseološku, kao i filozofsko-lingvističku kategoriju. U toj moćnoj filozofskoj strategiji jeziku je dao određenje „mediuma duha“ kao načina na koji se duh *manifestira jezikom*. *Izgovaranjem sebe, duh zna za sebe kao duh*. To je najviša odredba duha! Hegel svakom svojom napisanom stranicom *in vivo* pokazuje *jezik kao djelatnost duha*, dok Humbolt postulira stav o jeziku kao djelatnosti duha! Ta golem razlika među njima dolazi od toga što Humbolt ne posjeduje Hegelovo spekulativno umijeće filozofskog mišljenja. U kolebanju između filozofskog i znanstvenog mišljenja, ostaje on na proklamaciji jezika kao *djelatnosti duha*. Po sebi, i to je velika i važna odredba! *In potentio*, ona je superiorna svim potonjim lingvističkim odredbama jezika! Međutim, u pokušajima određivanja *duha*, Humbolt ostaje na odredbi *djelatnosti*. Duh „može misliti samo u djelatnosti i kao djelatnost“. Izostaje filozofsko pitanje u kakvom odnosu su pojmovi *duha* i *djelatnosti*. Humbolt ide u drugom, znanstvenom smjeru u namjeri da pojača snagu stava o jeziku kao djelatnosti duha. Tako dospijeva do genetičkog određenja jezika. Njime se, znatno prije De Sosira, mogu eksplicirati jedinstvo i razlika *jezika* i *govora*! Humbolt govor razumije kao živu energiečku manifestaciju jezika, a jezik kao „cjelinu akata govorne djelatnosti“.

Genetičko određenje jezika otvara novu aporiju između onoga što je u njemu postojano i promjenljivo: „Pošto svaki jezik nasljeđuje materijal iz perioda pred-povijesti koji su nam nedostupni, duhovna djelatnost usmjerena na izražavanje misli ima posla s gotovim matrijalom: ona ne stvara, nego preoblikuje“.⁶² Ta djelatnost je „postojana i jedinstvena“. Potiče iz iste duhovne snage koja ima samo relativne modifikacije. Cilj joj je uzajamnost razumijevanja koja se postiže uzajamnošću istoga načina govora sagovornika. Ako je jezik djelo duha, ako kao konkretni jezik ima jedinstveni izvor, onda on u nasljeđe daje ne samo jezički materijal (leksiku, gramatiku etc.), nego ponajprije „duhovnu nastrojenost“ govornika istoga jezika! Upravo to je forma jezika: „Formu jezika čini ono postojano i jedinstveno u toj djelatnosti duha koje uzdiže artikulirani zvuk do izražavanja misli, uzeto u cjelini svojih veza i sistematičnosti“.⁶³ U njemačkoj školskoj lingvističkoj tradiciji uobičajeno je da se Humboltov pojam unutrašnje forme jezika (*innere Sprachform*) poistovjećuje

⁶² ibid. §12.

⁶³ ibid.

s pojmom viđenja svijeta (Weltansicht), a da se razlikuje od spoljašnje materijalno realizirane forme jezika (äußeren, materiell realisierten Sprachform). No, forma jezika je ono što omogućava jezičko viđenje svijeta i opredmećuje se u njemu. Ima smisla praviti razliku između unutrašnje forme jezika kao *izvorne* formativne jezičke moći duha i njenih *izvedenih* oblika konkretnog jezičkog opredmećenja.

Da li je forma jezika „naučna apstrakcija“, odnosno „produkt uma koji nema realno postojanje“? Nije ni jedno ni drugo. Humbolt ovde rješava dva kapitalna problema. Prvo, želi naći objašnjenje biti *artikulacije* kao rodnog mjesta jezika kao govora. Nalazi ga u duhovnoj moći koja životinjsko glaskanje preoblikuje u ljudski glas, tj. govor, kojim se artikulirani zvuk diže do izraza misli. Ta moć raščlanjuje besformnu supstanciju zvuka, formira artikulirani zvuk i pretvara ga u pojam. Napokon, ona pojmove sjedinjava u jedinstvenu cjelinu u kojoj ostvaruje njihovo potpuno prožimanje. Drugo, Humbolt traži objašnjenje kako artikulacijsko dizanje zvuka do misli kao individualni čin ujedno postaje i intersubjektivni čin. Oba zadatka rješava stavom da je forma jezika „individualni poriv (Drang) pomoću koga ovaj ili onaj narod u jeziku ovaploćuje svoje misli i osećanja“. Taj poriv je „životan i jedinstven“. Njegovu izvornu „jedinstvenu cjelovitost“ nije znanstveno moguće opservirati *in statu nascendi*, nego samo u konkretnim pojedinačnim pojavama.⁶⁴

Deskripcija pojma forma jezika – u kojoj su na djelu pojmovi inteligencije i poriva – odavno navodi Humboltove kritičare na pitanje da li forma jezika ima *logičko* ili *psihološko* određenje. Neki od njih pojam „unutrašnje forme“ smatraju izrazom „čisto intelektualnog dijela u jeziku“. Humbolt kaže da forma jezika nije izvanjezička, nego je imanentna jeziku: „Jezik zapravo čini ta u cjelini unutrašnja i čisto intelektualna strana“.⁶⁵ Označavanje predmeta riječima nije izolirani akt stvaranja riječi, nego je dio jedinstvenog procesa jezičkog stvaranja: „Uistinu, jezik nam ne predstavlja same predmete, nego uvijek samo pojmove o njima, koji su samostalno obrazovani od duha u procesu jezičkog stvaranja“.⁶⁶ Riječ nije ekvivalentna predmetu, nego „njegovom shvatanju (Auffassung) u aktu jezičkog stvaranja (Spracherzeugung)“. „Unutrašnja forma“ nije samo logička ni samo psihološka karakteristika. Ona upućuje na cjelinu funkcija ljudskog duha i njihov uzajamni odnos koji se objektivira u tvorenju jezika. Određenjem jezika kao duhovne djelatnosti Humbolt upućuje na ono duhovno u kome u izvornom jedinstvu prebivaju intelektualno i psihičko. Forma jezika drži njihovo jedinstvo, baš kao što se „jedinstvenost

⁶⁴ ibid.

⁶⁵ ibid.

⁶⁶ ibid.

neke fizionomije sastoji u cjelokupnosti svih crta“.⁶⁷ Formu jezika ne treba miješati s pojmom gramatičke forme: „Pojam forme jezika izvodi daleko preko granica pravila tvorbe izraza i tvorbe riječi, ako se pod njima razumije primjena izvjesnih opštih logičkih kategorija djelanja, djelujućega, supstancije, svojstva etc. u korijenu i osnovama. Faktičko oblikovanje osnova samo po sebi treba da se objasni formom jezika, jer bez primjene toga pojma ostaje izvan određenja i sama bit jezika“.⁶⁸

Vezivanje pojma *forme* s *jezikom* – prema Aristotelovoj paradigmi odnosa *forme* (morphe) i *tvori* (hyle) – implicira polaganje računa o onome što bi se moglo odrediti kao *materija jezika*. U jeziku se razlikuju materija i forma kao spoljašnja (zvukovna i gramatička) i unutrašnja (sadržinska) forma. Humbolt razlikuje spoljašnju i unutrašnju formu. Spoljašnja forma je zvučna forma. Ona čini spoljašnji materijalni aspekt. Unutrašnja forma je formalna organizacija logičko-psihičke supstancije koja čini *idealitet jezika*. Spoljašnja forma je takva struktura u kojoj svaki posebni element postoji zahvaljujući drugome, što je analogno savremenom poimanju jezika kao sistema. Jezik je jedinstvo materijalnog i idealnog. Humbolt kaže: „Zbiljska je materija jezika, s jedne strane, zvuk uopšte, a s druge – ukupnost čulnih utisaka i nenamjernih kretanja duha koji prijethe obrazovanju pojmova, koje se događa pomoću jezika“.⁶⁹ U jeziku ne može postojati „neformirana materija“. U njemu je „sve usmjereno na ostvarivanje određenih ciljeva, upravo – na izražavanje misli, pri čemu taj rad počinje već od njegovog prvog elementa – artikuliranog zvuka, koji postaje artikuliranim upravo zahvaljujući tome što dobiva formu“. Unutrašnja forma jezika specifična je za dati jezik kao način objedinjavanja zvučnog materijala i psihičkog sadržaja, „duha naroda“. Izučavanje forme jezika daje mogućnost da se utvrdi kako se izražava pogled na svijet naroda i kako se jezici uzajamno razlikuju. Forma jezika je jezik u cjelini, uključujući gramatičke načine izražavanja, fonetiku i leksiku. Dokučivanje forme jezika ne može se odvijati deduktivnim putem logičkih rasuđivanja o ograničenom broju srodnih jezika, nego poređenjem formi različitih jezika – koji su srodni ili nesrodni – kako bi se prodrlo u prirodu jezika.

U cjelini, „forma jezika je sinteza posebnih elemenata jezika i to elementa koji su u duhovnom jedinstvu“. Čini je cjelina svih jezičkih elemenata, kako u njihovoj individualnoj upotrebi, tako i u društveno stabiliziranom korišćenju jezika. Svi specifično jezički elementi ulaze u unutrašnju formu, ne kao izolovani fakti, nego tako što obrazuju određenju cjelinu. Ona je postojani i jedinstveni princip stvaralačke djelatnosti duha. U cjelini svojih sistemskih

⁶⁷ ibid.

⁶⁸ ibid.

⁶⁹ ibid.

veza, ona je individualni proizvod datoda naroda. Svaki jezik počiva na takvom, sebi imanentnom, jedinstvu. Svaki jezik ima svoju unutrašnju formu. Pomoću toga jedinstva narod preuzima jezik iz nasljeđa. Znanstvena spoznaja jednoga jezika je realna spoznaja jedinstva po kome on postoji i traje. Ono čini identitet jednoga jezika. Različiti jezici pripadaju nekoj jezičkoj porodici po srodnosti njihovih formi, koja dolazi od neke opštije forme jezika. Napokon, ako čovječanstvo – iako razdijeljeno na mnoštvo naroda – ipak čini jedinstveni pojam, te ako je jezik kao takav razdijeljen na mnoštvo jezika ovoga svijeta, onda se može pretpostaviti i da se „na jednu formu svode forme svih jezika, ako je riječ o opštim crtama“. ⁷⁰ Humbolt zaključuje da je odista čudeno kako se u jeziku susreću ono individualno i opšte, čak „da cijeli ljudski rod govori jednim jezikom i da svaki čovjek posедуje svoj jezik“. ⁷¹ Svaki je jezik jedinstven po svojoj formi i sadržaju. U sadržaju svakoga jezika razlikuju se ono idiomatsko (idioetničko) i univerzalno. On ih razgraničava drugačije od Harisa. „Opštu srodnost“ jezika, tj. njihovu tipološku bliskost shvata kao „identitet ciljeva i sredstava“. Ono univerzalno u jeziku je osnova sposobnosti mnogojezičnosti, mogućnosti adekvatnog prevođenja s jezika na jezik.

Svi tipovi jezika su ravnopravni i nijedan on njih ne može se smatrati izvornijim!

Citirana literatura:

- Johan Georg Haman: *Sokratische Denkwürdigkeiten*, 1759.
- Johan Georg Haman: *Kreuzzüge des Philologen*, 1762.
- Johan Georg Haman: *Metakritik über den Purismus der Vernunft*, 1784.
- Johan Georg Haman: *Des Ritters v. Rosencreuz letzte Willensmeynung über den göttl. u. menschl. Ursprung der Sprache*, 1772.
- Johan Gotfrid Herder: *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, 1772.
- Otto Friedrich Bollnow: *Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie*, Zeitschrift für Deutsche Bildung, 14. Jg. 1938.
- Peter Precht: *Sprachphilosophie*, Stuttgart, 1999.
- Wilhelm von Humboldt: *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (O različitosti gradnje ljudskih jezika i njenom uticaju na duhovni razvitak čovječanstva; Predgovor trotomnom djelu O jeziku kavi na ostrvu Javi, 1830–35), Königlich Akademie der Wissenschaften, Berlin 1836.
- Wilhelm von Humboldt: *Schriften zur Sprache*, Stuttgart, 2007.

⁷⁰ ibid.

⁷¹ ibid.

- W. von Humboldt: *Über den Nationalcharakter der Sprachen*, In: Werke in fünf Bänden, Band III. Schriften zur Sprachphilosophie. Hg. Von Andreas Flitner und Klaus Giel. Cotta Verlag, Stuttgart, 1963.
- W. von Humboldt, *Latium und Hellas oder Betrachtungen über das classische Alterthum* (1806. (Fragment), Henricus-Edition Klassik, 03/2012.
- W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung* (O uporednom izučavanju jezika primijenjenom na različite epohe njegovog razvitka), 1820), Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin aus den Jahren 1820–1821, Berlin 1922.

Milenko A. PEROVIĆ

HUMBOLDT'S FOUNDATION OF PHILOSOPHY OF LANGUAGE (Part II)

The time of the late Enlightenment, Sturm und Drang movement and philosophy of German idealism brought the need for philosophical reflection on essence and origin of language. Language became an important philosophical issue for Wilhelm von Humboldt. He showed that the language issue required a research of its anthropological essence. Furthermore, it opened a number of questions that make Humboldt's philosophy of language: the relationship between language and thinking, understanding language as a system, organ, organism and activity, the relationship of language and "Volksgeist", problem of "language and world view", determining the "inner form of language". The author of the present paper discusses the above issues in separate thematic sections.

Key words: *Wilhelm von Humboldt, language, philosophy of language, comparative linguistics, inner form of language*

